

XXVII. A VALLÁSÚJÍTÁS.

Aradi hussiták. Brandenburgi György s a lutheranizmus. Kenderesy Fános. A földesurak viszonya a reformatiohoz. Fános király magatartása. Szegedi Kis István. A toronyi zsinat s a helvét hitvallás. Kölcsönös gyűlölködések. A kath. intézmények megszűnése.

1421-ben Zsigmond király némely zarándi falut ismét a Neczpályaknak és Bethleneknek adott, egyebek közt azért, mert Neczpály László «az ősi hitet védelmezte a *wiccleffista* csehek ellen, kik követték a gyalázatos emlékü és a hamis, téves eretnek tanításai miatt a legszentebb konstánczi zsinat igazságos ítélete által a szentséges római egyház ellen áldogmákkal és a leggonoszabb tanokkal föllépni nem átálló s a tűznek lángjai által ennek következtében elhamvasztott néhai *wiccleffista Huss Jánost*¹⁾.» Huss tanításai azonban utat törtek a magyar alföldre is és a váradi püspökség, melyhez a mai Arad egy része tartozott, már János püspök (1435—8.) alatt védekezni kényszerült azok ellen²⁾. Az aradi Maros vidékén Giskra, a hussitizmus egyik legkiválóbb bajnoka, Pan, Pongrácz, Jaksics stb. földesurak lettek; az utóbbiakról tudjuk, hogy Nagy-Lakon templomot emeltek a hussitáknak s így föltehetjük, hogy nem zárták ki őket Bodrogon, Fel-lakon emelt templomaikból sem. Számuk, a Mátyás idejében való üldözések miatt, fogyott ugyan; de — kivált a váradi egyházmegyében, Pruisz János püspöksége (1476—1490.) alatt — szabadon élhettek s 1506. már elő-terjesztést is tettek II. Ulászlónak az *egyházújítás* tárgyában, 1508. pedig védőíratban czáfolgatták tanaik támadóit³⁾. Oly jelenség, mely annál mélyebb értelmű, minthogy a magyar főpapok közt is akadt már — még 1515. előtt — sürgetője az egyház reformálásának, Gosztonyi János győri püspök személyében⁴⁾. Dósa 1514. évi forradalmában a magyar alsópapság egy része már nemcsak ismerte, hanem vallotta is e tanokat.

1517. javában kutatta az aradi káptalan, mi bírta rá a hussita Jaksicsokat, hogy tiszteletlenül kiásatták szent Miklósnak a vizesi határban levő *képét*⁵⁾, midőn híre érkezett, hogy Wittenbergben Luther Márton a

1) *Justh*-lt. Neczpálon. *Haan-Zs.*, 47. — 2) *Bunyitay*, I. 258—260. — 3) *Erdélyi* a Budapesti Szemlében. Új folyam, IV. 4. — 4) *Herminjard*, Correspondance des reformateurs. I. 20. — 5) *DI*. 22990.

vallásújítás terére lépett. Ezt a hírt Aradban kétségkívül *Brandenburgi* György német alkalmazottjai tudták meg először, s a hírhozók a Maros völgyén fölfelé Szebenbe visszatérő kereskedők lehettek. Másfél év múlva a csanádi káptalan már arról gyanúsítja az őgróft, hogy az őgróf tisztjeinek bujtogatására tört ki Simándon az aradi kanonokok ellen való lázadás. Zsombolyi Nagy István, Gál-Ispán és Skaricza György — utóbb a reformationnak egyik legbuzgóbb híve — volt a papokat szidó és megöléssel fenyegető támadók vezére¹⁾.

Ösmeretes, hogy II. Lajos király udvara, melynek egyik legkiválóbb alakja az őgróf volt, korán tudomást vett Luther hitelveiről s hogy az általa föllállított tantételek élénken foglalkoztatták a szellemeket. György őgrófnál ismétlődött az, mire elég példát tud felmutatni a történelem, hogy, a mint kitombolta szenvedélyeit, a legjobbak közzé ügyekezett tartozni. Luther műveinek olvasása maradandó hatást tett reá; az első években, azonban, úgy látszik, mégis a túlzók közé számította a reformort. Erre mutatnak azok a térítvények, melyeket zarándi uradalmaiban alkalmazott papjaitól vett.

»Én, Gyulai György András deák, — így szól az egyik — fenséges fejedelmeknek, György brandenburgi őgrófnak stb. titkára, lelkiösmeretemre vallom és fogadom jelen levelem rendében, hogy a mennyiben mondott legkegyelmesebb uram Simánd nevű mezővárosának plébániáját bőkezűségénél és kegyelménél fogva nekem adta és reám ruházta, a míg csak élek, említett legkegyelmesebb uram jobbágyait, akármféle ügy kívánna is, addig, míg Gyula várának ítéletre kiküldött várnagya és tisztartója, vagy egyéb tisztviselői őket ki nem hallgatják és el nem ítélik, semmi szín alatt sem fogom a *szentszék elé idézni*; s megígérem, hogy senkit sem állítok egyenesen a *szentszék bírósága* elé, hanem előbb mindig a mondott Gyulavár várnagyától, tisztartójától és tisztviselőitől kívánok ítéletet. Továbbá, a mennyire tőlem telik, nemcsak el nem pocskékolom a nevezett egyház javait, hanem inkább azok gyarapításán dolgozom és *az istentiszteletet és a többi szertartásokat mindig az azon egyházban régtől fogva szokott módon fogom végezni vagy végeztetni*, ezen levelem erejénél és bizonyosságánál fogva. Kelt Budán, 1523. június 25«²⁾.

»Én, *Kenderesy* János pap — olvassuk egy két év múlva kelt oklevélben — vallom ezen levelem által, hogy a mikor és a hányszor valamely pör, viszály, vagy egyenetlenség támad köztem s legkegyelmesebb uramnak, az őgrófnak jobbágyai közt, az efféle ügyeket *nem a szentszék*, hanem Gyulavár tisztartója, várnagyai és tisztjei, vagy pedig Simánd mezőváros bírása és polgárai előtt akarom tárgyaltatni és senkit sem szándékozom az egyházi jog alapján háborgatni, vagy zavarni; hanem abban a plébániában, melyet kegyelmes uram, az őgróf, András mesternek, az aradi egyház olvasó-kanonokjának és a nevezett Simánd mezőváros plébánosának lemondása következtében reám ruházni méltóztatott, mint jó pásztor, békében megmaradok, sajátkezüleg írt jelen levelem erejéhez és bizonyosságához képest. 1525., áldozó-csütörtök nyolczadán«. (Június 1.)³⁾.

Ez a második levél mindenesetre színtelenebb, mint az első; mindakettő tiltakozik a szentszék bíraskodása ellen, de amaz még nem föltétlenül. S az első határozottan kimondja, hogy a régi, szokott módon

1) *Tört. Adattár*, III. 49—52. — 2) A *gyulai* muzeum müncheni iratai, 501. sz. —

3) *U.-o.*, 513. sz.

kell tartani Simádon az istentiszteleteket; ellenben a másodikban erről szó sincs¹⁾. Lehet, hogy a korábbi plébánost az aradi kanonoksággal való összeférhetetlenség bírta távozásra; ez az ok azonban fennforgott már 1523-ban is. Valószínűbb, hogy Győry András inkább lelkiösmerete készítette távozásra. Időközben ugyanis kegyura, György örgróf, 1524-ben áttért a reformáta vallásra, melynek tantételeit most már magától Luther-től ismerte meg. Szinte képzelhetetlen tehát, hogy egy neophyta buzgal-mával ne látott volna a réginel helyesebbnek tartott új hit terjesztéséhez. Saját titkára, Győry András, nem értett vele egyet; Kenderesy Pál azonban nem vonakodott átvenni a simándi plébániát, hogy azt — bizonyosan a reformatio szellemében — vezesse tovább. Az *eddig*i adatok szerint Aradban *Brandenburgi* György a reformatio első pártfogója s *Kenderesy* János annak első papja.

Egyébiránt eleinte a legtöbben azt hitték, hogy nem is a vallásnak, hanem csak a hierarchiának reformjáról van szó. Várad ifjú püspöke, *Perényi* Ferencz, Virgil, Seneca és Erasmus bámulója, kit egészen áthatott a renaissance szelleme, az újításokkal szemben már 1524. július 24. zsinatot tartott s erre a mai Arad Körösvidékének papságát is meghívta; de beérte avval, hogy egyszerűen átvette a Veszprémben 1515. tartott zsinat határozatait²⁾. Ennél jobban semmi sem bizonyítja, hogy mindenki érezte ugyan a vallás-erkölcsi élet emelésének szükségét, de a magyar kath. egyház elég erősnek tudta magát arra, hogy a szükséges javításokat saját hatáskörében eszközölje. A püspök testvére, *Perényi* Péter, a vallás terén is hódolt a renaissance-nak; s míg atyja, a nádor, és öcscse a katolikus hitélet megszilárdításán működött, ő már rokonszenvenvel forgatta Luther s Melancthon íratát s egyik apostola lett az azokban foglalt eszméknek. 1527. tavaszán azonban még nem volt lutheránus³⁾ és ha János király papja, Szerémy György, összeveszett az ő káplánjával s azt az udvar jelenlétében meggyomrozta⁴⁾, ezt nem hite, hanem ura elhagyásának gyanúja miatt tette. S oly rövid ideig volt zarándi földesúr Perényi, s oly keveset forgolódott e vidéken, hogy valóban kevés része lehetett itt a reformatio terjesztésében. A magyar János-Frigyes nevet más téren kellett kiérdemelnie.

Az Aradban és Zarándban is birtokos *Székely*-család egyik tagja, hitének megváltoztatása miatt, már 1525. elején elvesztette ugyan az esztergomi Szent-Tamás-előhegy prépostságát, és a kanonokságot; de ez ok-

¹⁾ Ezen Kenderesy Jánosnak testvére lehetett Kenderesy Pál aradi kanonok, ki éppen 1522. is vállalkozott, hogy minden szombaton misézni fog a Bold. Szűz fogantatásának tiszteletére. *Gyulafejevári* It. Cista Marm. IV. 32. — ²⁾ *Gyulafejevári* It. Cista Bihar. I. 2. *Bunyitay*, I. 374. — ³⁾ *Szilády*, Régi M. Költők Tára, IV. 284. Perényinek anyja Báthory-lány volt. A zarándi Báthoryak azonban buzgó katolikusok voltak. 1528. a siri Mindszent-kápolnában kath. módon folyt az áldozás. (*Szerémy*, 248.). — ⁴⁾ *Szerémy*, 162.

leveles bizonyossággal szemben ott van az a másik jellemző adat, hogy *Dóczy* Ferencz, a zádorlaki földesúr, nemannyira hitbuzgóságból, mint kapzsiságból sietett e stallumokat elkérni a krakói gymnasiumban tanuló testvére, *Dóczy* János számára; s kérelmét II. Lajos 1525. márcz. 16. teljesítette is¹⁾.

Főuraink az új hittel szemben egyelőre inkább csak megfigyelő állást foglaltak el. *Czibak* Imre pl., ki 1526-ban váradi püspök lett a nélkül, hogy az egyházi rendeket fölvette s papi ruhában járt volna, gyakran dorgálta, czáfolgatta ugyan a lutheránusokat, hanem azért gyakran kikocsizott Bácsy Ferenczszel s jó barátságban élt az új hit más követőivel is²⁾. Gyakran megfordult Arad- és Zárandmegyében, hol birtokai voltak s írva van róla³⁾, hogy egy püspök sem tett annyit az új tanok távoltartására, mint ő. 1534. aug. 11. történt meggyilkoltatásáig tehát szó sem lehet arról, hogy a Körösközben tért foglalhatott volna a reformatio. Eszméi korántsem hatották át a népet oly rohamosan, mint általában hiszik⁴⁾. «A szegény jobbágnép — írja egy kiváló protestáns tudós⁵⁾, — mintegy tudta és akarata nélkül vezetettet át a reformatio mezejére; s voltaképp csak akkor kezdett eszmélkedni, a midőn a képek, az oltárok és a mise-mondó ruhák, a latin nyelv s más effélék kezdettek eltűnni a templomból, a mi azonban éppen nem egy nap műve volt.» S mindenestre nagyobb dicsőség azt mondanunk egy népről, hogy őseitől öröklött ötszázados hitét csak időt kívánó tanítások után, meggyőződésből és nem pusztá daczból, elkeseredésből és makacsságból cserélte föl egy újjal. Maguk a protestáns főurak sem siettek a katolikus jelleg megtagadásával. Arad egyik leghatalmasabb földesura, Lippa kapitánya és a Délvidék főkapitánya, *Petrovics* Péter, «az első kálvinista⁶⁾», 1537-ben még hallgatta azokat a miséket, a melyeket Bebek Imrének igen gyakran olvasott Szerémy György⁷⁾. S a lutheránusokat gyűlölő káplánnak, midőn Budát, a király parancsa ellenére, elhagyva, Nagy-Íratoson a táborhoz csatlakozott, *Petrovics* Péter szerzett kegyelmet. A papi Maros-réven átkelve, együttérkeztek azután Temesvárra, hol nov. 1., a domonkosoknál hallgatott mise után, János király azzal adta át *Petrovics*nak Temesvár kulcsait, hogy «védje a szegényeket, özvegyeket, a nőket és az egész kereszténységet.» Ily körülmények közt elhamarkodott dolog olyasmit állítani⁸⁾, hogy *Petrovics* 1522. táján már protestáns iskolát nyithatott Lippán s hogy — részben az ő pártolása következtében — e vidéken már oly korán megalakultak volna egyes prot. egyházak. *Petrovics*ot nem szabad a katolikusok ellen való

1) Dl. 24109. — 2) *Szerémy*, 165. — 3) *Istvánfy*, XII. 198. — 4) Különösen *Rácz* Károly, ki »A zárandi egyházmegye története« című könyvében (Arad, 1880. — 8r., 290. l.) annyi becses adat mellett sok helytelen is jegyez föl, főképp a reformatio első terjedésének korából. — 5) *Révész* Imre, Prot. Figyelmező, 1870., 396. — 6) *Balogh*, Magyar prot. egyháztört. részletei, 64. — 7) *Szerémy*, 293. — 8) *Rácz*, 25.

kegyetlenségekkel vádolni¹⁾. Az erősen katolikus János király udvarában ő sem szakított a catholicismussal és csak a király halála után csatlakozott nyíltan a protestantismushoz.

Ellenben már 1534. nyíltan lutheranus volt *More* László, e vidék egyik földesura. Laszky Jeromosnak ezen bizalmas emberét augusztusban politikai okokból fogatta el János király. A börtönben vizsgálására rendelt pap, Szerémy, csakhamar rájött, hogy protestáns. «Mivel igen ravasz volt — úgymond²⁾ — képmutató módon hallgatta a vallás titkait. Sokszor vitatkoztam vele hittételekről; de megmaradt sophismái mellett.» Az érveiből kifogyott káplán azután avval állott rajta bosszút, hogy cigány származásúnak mondta a király előtt.

A Massayak, Jaksicsok, Csákyak, Pathócsyak, Bebekék stb., ha később jó protestánsoknak mutatkoztak is, 1540.-ig nyíltan aligha tagadták meg a kath. vallást. Jaksics Anna 1540. még misét hallgatott³⁾.

Maga a király, ki gyakran tartózkodott Lippán, mindvégig igen erős katolikus maradt s ennek sok jelét adta magában Aradban és Zarándban is. 1527-ben Te Deummal ünnepelte Arad rémének, Cserni Jovának legyőzetését; Lippán is Te Deumot mondatott, midőn 1529. a szultán jöveteléről értesült; mielőtt Mohács felé indult, Aradon misét hallgatott; 1537-ben, midőn két heti tartózkodás után ismét Budára utazott, a «Makra hegy alatt levő Kovászi nevű kis mezővárosban» töltötte az első éjet s másnap reggel, ádvent első vasárnapján (deczember 2.), a romjaiban ma is meglevő kovaszinczi templomba ment nagy misére s hallgatta az iskolás fiúk énekét: «Gaudete, iterum dico gaudete!» «Örüljetek, mondom, örüljetek». Simádon, hol három napig tartózkodott, Soklón (a mai Siklón), hová Czibak Imre is eléje jött és Gyulán, hol szintén három napig mulatott, bizonyosan hallgatott misét a király⁴⁾. Simádon és Gyulán nagy templomok voltak; amott többé nem volt már földesúr a protestáns Brandenburgi György⁵⁾, emitt viszont a katolikus Czibak Imre parancsolt; plébánia nélkül egyik sem lehetett el.

Igaz, hogy az aradi káptalan javait, éppen ezen években, egyes urak jogtalanul elfoglalták; de az is igaz, hogy efféle hatalmaskodások régente is történtek s így talán nem lehet a reformatio hatásának tulajdonítani. *Petrovics* Péter, *Haraszthy* Ferencz, *Ábrahámffy* István és *Pathócsy* Boldizsár ellen, a királynak 1535. júl. 22. adott parancsa értelmében, közönséges hatalmaskodás miatt indított vizsgálatot a csanádi

1) *Lányi*, Egyháztört. 60., s *Oltványi*, Csanádi egyházmegye, 126. valódi barbárságot tulajdonítanak neki. De talán *Rácz* Károlynak (11. 1.) sem volna szabad *Lampe* és *Budai* után oly teljes hittel elbeszélnie, Batthyány Orbánnak még holtteste ellen is hogyan kegyetlenkedett Martinuzzi; mert ez sem igaz. — 2) *Szerémy*, 326. — 3) *Mindszenti* naplója. (Kemény, Erdélyorsz. tört. tára, I. 6.) — 4) *U.-o.*, 305—6. — 5) De a külföldön is pártolta a magyar protestánsokat; Dévai *Bíró* Mátyást pl. 1541. decz. 28. maga Melanchton ajánlta pártfogsába.

káptalan, mivel az aradi káptalannak kárt okoztak¹⁾; Petrovics főkapitányhoz ez ügyben intézett parancsában pedig egyenesen kimondta a király, hogy a főkapitány az egyház szolgálait igaz javaikban és jövedelmeikben minden jogtalan háborgatóval szemben védni tartozik²⁾. A káptalan erdélyi javait *Horváth* Mihály foglalta el; de 1544. aug. 1. az erdélyi országgyűlés ezeket is visszavétetni rendelte s elhatározta, hogy az egyházi javakat csak érdemes emberek kapják³⁾.

Lippai polgárok még 1531—36. közt is hagyományokat tettek misékre, egyházakra, kolostorokra⁴⁾, Gyulán s Békésen pedig János király

Szegedi Kis István.

idején túl is említnek plébánosokat, s különösen Lippán 1552.-ig sértetlenül állottak a régi egyházi intézmények. E tanok Lippán jobbadán a délvidék főkapitányának, Petrovicsnak erkölcsi támogatásával s talán a város egyik jeles fiának, *Lippay* Kristóf temesvári tanárnak ékesszólása következtében terjedtek; annál rosszabbul eshetett Petrovicsnak az 1545. évi debreczeni országgyűlés 26. törvénycikke. Ebben ki van mondva, hogy *a lutheránusokat senki se tűrje meg jószágain* s hogy üldözésökre *Fráter György*, vagy *Petrovics* — éppen Petrovics! — főkapitány adjon engedelmet.

¹⁾ *Erdélyi museum.* Tört. Tár, 1890., 353. — ²⁾ *Gyulafejevári* lt. Cista Marm. IV. 2. *Tört. Adattár*, III. 87. — ³⁾ *Szilágyi*, Erdély országgy. eml. I. 124. — ⁴⁾ *Újhelyi*-lt. III. 4., XI. 23.

Gyulán ez évben Szegedi *Kís* István volt a főiskola legnagyobb díszel¹⁾, ki Lippán kezdett tanulmányait 1544-ben Wittenbergben végezte be s reformatori működését Tasnádon kezdette meg. Onnan durván kitiltotta s János király egész birodalmából kiutasította Fráter György; a gyulai polgárok azonban 1545-ben tanárul választották és szívesen hallgatták magyarázatait, melyekben vezérvonalúl Melanchton «Loci communes» című munkája szolgált. Úgy látszik, nagyban hatott a mai Arad szomszédos helységeiben is a reformatio megszilárdulására. Csak egy évig tartózkodott ugyan e vidéken, de ez idő alatt sűrűn érintkezett különösen a pankotaiakkal, mint temesvári tanár (1548—1552) korában a lippaiakkal. Szegedi *Kís* István, valamint Dévai *Bíró* Mátyás, — kinek ez időben való lippai papságát, fájdalom, nem tudom bebizonyítani, — és közös pártfogójuk, *Petrovics* Péter, a sacramentariusokhoz, Zwingli követőjéhez hajlott. Alig készült el az 1548. évi pozsonyi országgyűlés 9. törvényczikke, mely kiűzetni rendelte a sacramentariusokat, 1549-ben és 1550-ben *Torony*-ban ismételten zsinatot tartottak az e tanokkal rokonszenvező protestánsok. Torony mezőváros Csanádmegyében, Arad határán feküdt²⁾ s a múlt században Aradvármegye maga is egynek vette a mai Tornyával³⁾. A XVI. században a protestáns Jaksicsoké lévén, ez időben Jaksics János volt a földesura⁴⁾. Szívesen látta a Lippa, Gyula, Temesvár s másfelől odagyűlő prédikátorokat és világiakat, kik Martinuzzi váradi és csanádi püspök hatalmától e helyen alig tarthattak. A zsinat kiemelkedő alakja, úgy látszik, Szegedi *Kís* István, ki már 1541-ben zwinglianus volt. A zsinat határozatot hozott az úrvacsora ügyében és pedig (ha bővebb adatok nem maradtak is reánk) kétségtelenül Zwingli szellemében⁵⁾. Arad- és Zarándmegyében — mint alább látni fogjuk — Draskovics aradi prépost valóban már 1552-ben megkülönbözteti a lutheránusokat a sacramentariusoktól, vagyis helvét hitvallásúaktól.

A zsinat megtartása után mindélesebbek lettek a régi és új hitvallói közt való torzsalkodások. Kevés adat maradt reánk e sivár korszakból, de mégis hivatkozhatunk példákra.

Lippán 1551-ben a várost elfoglaló Uláma török vezér előtt «a lutheránusok hamisan bevádolták *Szegedy* Ferenczet, a minoriták guardián-

1) *Rács* (Alföld, 1881., 277. sz. és »A hazai reformatio bölcselemi történelme« című munkájában) még *Feltóti* Albertet, Dévai *Bíró* Mátyást, *Peregi* Lőrinczet, *Bulcsy* Kelemt és *Csúcsy* Lőrinczet is Aradmegye reformatorai közé sorolja, de elfogadható bizonyítékok nélkül. — 2) 1446. oppidum. (*Tört. Tár*, VI. 28.) Possessio: 1437. (*Fejér*, X. 7., 893—5.), 1485. (DI. 19048.), 1506. (DI. 21525.). 1511. (*Erdélyi museum*. *Tört. Tár*, 1890., 338.), 1549. (*Urbarium*. *Rács*, 112.), 1558. (*Lib. Reg.* Ferd. 338—9.), 1560. és 1561. (*Rács*, 256.) stb. Hogy a zsinatot itt és nem más Torony nevű helységben tartották, ez adatok egy részének ismerete nélkül is elfogadhatóan bizonyíthatja *Rács* (Zaránd, 59—70. és 255—7.) — 3) 1750. nov. 9. U.-o., 256. — 4) 1555. ugyan már rátette kezét a kincstár, de azért a Jaksicsok csak 1558. júl. 26. adták át Forgách Imrének. (*Lib. Reg.* 338.). — 5) *Rács*, 69—70.

ját, hogy a templomban kincseket rejteget.» Mire Uláma megfogatta a papot, őt fogát kiverette s ártatlanul megkínóztatta¹⁾. A következő évben viszont a katolikusok léptek az erőszakoskodás terére. A Petrovics helyébe temesi commesszé kinevezett *Losonczy* István ugyanis nem akarta tovább túrni, hogy Pankotán, mely egy apátságnak és főesperességnek s az ő egyik uradalmának székkelye, tovább terjedjen a reformatio. 1552. június 6-án a szomszédos megyékkel Simándon különben is országgyűlést tartván, felhasználta az alkalmat, átment Pankotára²⁾ s onnan kiűzte a protestánsokat.

Nincs kiderítve, mint foglalt tért Pankotán az új hit; a következők azonban megmutatták, hogy szívvel-lélekkel az új vallás hívei. Mesterök *Köleséry* Kristóf volt, ki Wittenbergben tanult³⁾ s hazajöve, a köleséri főesperesség területén le, a Fejér-Körösig, annál bátrabban hirdette Luther és Melancthon tanait, mentülinkább elfoglalták Fráter György váradi püspököt a politika s a hadvezetés gondjai. Most, hogy a lutheranusok iránt igen szigorú püspök meggyilkoltatása után a hozzájuk hajló *Varkócs* Tamás vette át a püspökség javainak kezelését, a pankotai menekülők egyenesen Váradra tartottak. Útközben számos plébániát elfoglaltak, s azokban «a nép nagy részének ellenkezése mellett is lutheranus zarnokságot gyakoroltak». Váradon azután házról házra jártak s hol nyiltan, hol titokban hirdették a protestantismust, mi a káptalant annál inkább megdöbentette, mert a püspökség kormányzóját, Varkócsot magát is lutheranusnak tartotta. Oláh Miklós egri püspök által tehát egyenesen a király figyelmét hitta föl a pankotaiak missiójára⁴⁾. Draskovics aradi prépost, ki Bécsbe csak nemrégiben tért vissza Arad és Várad vidékéről, július 10. újabb adatokkal egészítette ki e tudósítást. Szerénce a lutheranusokon kívül a sacramentariusok is elterjedtek. Amazok hite lassankint már mély gyökeret vert; emezeké csak most csírázik. A lutheranusok fő szónoka Kristóf deák, ki hajdan Wittenbergben tanult s most, Varkócs Tamás pártfogása alatt Köleséren lakván, a nép és parasztság közt nagy eredményyel prédikál. Hallván, mily sikerrel működnek a pankotaiak, megfogadta, hogy ő még prédikálni fog Váradon. Meg is jelent s úrnapi (június 16.) nyolczadában a székesegyházban elég hangosan jegyezte meg, hogy az oltári szentség maga a sátán; a haldokló Bencze deákat pedig azzal ijesztette, hogy pokolba jut, mivel az ostyában az ördögöt nyelte le. S nemcsak otthon, Köleséren izgatja a népet a plébános ellen,

1) *Istvánfi*, XVII. könyv. — 2) A váradi káptalannak 1552. június 25. tett jelentése szerint »his proximis tantum diebus«, — »csak a közelebbi napokban«. Az országgyűlésnek és a kiűzésnek ideje tehát egybevág. — 3) *Bunyítay* szerint (Századok, 1887., 392.) nem lehetetlen, hogy egy személy Lippay Kristóffal; Draskovics György aradi prépost azonban (1552. július 10.) őt egyenesen köleséri lakosnak mondja. — 4) A váradi káptalan levele *Századok*, 1877., 397—8. l.

hanem máshol is mindenütt meghasonlást támaszt követői s a katolikusok közt¹).

E vidék magyar katolikusai a hadi események következtében nemcsak hazájok, hanem vallásuk romlását is sirathatták. 1551—2-ben Arad, Lippa, Csanád és Temesvár a törökök kezeibe esett s a csanádi püspökség nem működött tovább. Ferdinánd király ugyan megígérte az aradi káptalan helyreállítását²), Zabardy Mátyás váradi püspök pedig, úgy látszik, nemcsak politikai, hanem vallási tekintetből is harczolt a Körösvidék földesurai ellen; 1556-ban azonban fordult a dolgok rendje. Az önálló Erdély érdekében Petrovics mozgalmat indított, melyhez Varkócs Tamás, Pathócsy Boldizsár, Ábrahámffy Imre, Radák László, Massay László és Imre s e vidék más urai is csatlakoztak. A forradalom sikerült; Erdély különországgá alakult, a váradi és erdélyi püspökség és káptalan javait országos czélokra lefoglalták, egyúttal azonban már 1552. kimondták a vallásszabadság elvét. 1565-ben mégis megkezdődött a képrombolás Váradon; szent László csontjait kidobták a sírból s 1566-ban az erdélyi országgyűlés megszüntette a váradi káptalant, mint egyházi intézményt. Ugyanazon évben török kézbe esett Gyula, Pankota, Világos, Jenő s ettől kezdve Aradban és Zarándban szegénység, elnyomás és bujdosás lett a magyarnak része, akár katolikus volt, akár lutheránus, akár sacramentarius.

¹) U.-o., 398—9. Mindkettő a bécsi cs. házi levéltárból. L. *Bunyítay*: A hitújítás történetéből. (Id. h. 389—399.). — ²) *Lib. Reg. Ferd.* 170—1.

